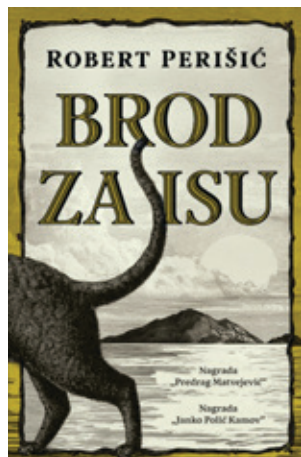

Maja Rogač Stančević

ZAMKE ANTROPOCENTRIZMA

(Robert Perišić: *Brod za Isu*, Laguna, Beograd, 2024)

Na području gusto premreženom mitološkim referencama, u dubinama prošlosti gde se istorijsko znanje teško može razlučiti od predanja, Robert Perišić ispisuje jednu aktuelnu, a možda bi se moglo reći i neodložnu priču o pogubnom antropocentrizmu koji beskrupulozno eksploatiše i ništi prirodne resurse sveta. U epohi novih sofizama povratka Protagorinom načelu – „čovjek je mera svih stvari, koje jesu da jesu, koje nisu da nisu” – označava ne samo globalnu ekonomsku, geopolitičku i ekološku optiku već i dominantnu književnu temu.

Roman Roberta Perišića *Brod za Isu* do srpske čitalačke publike dolazi s malim zakašnjenjem – objavljen 2022. godine u izdanju zagrebačkog *Sandorfa*, od prošle godine dostupan je srpskim čitaocima u izdanju *Lagune*. U dominantnom, ispovednom trendu književne produkcije, gde kroz prvo lice pripovedanja provejava hipertrofija autorskog subjekta, Perišić se opredeljuje za žanrovski hibridan roman koji se, kako navodi Ana Fazekas, „može razmatrati kao eko ili klimatska fikcija”. To određenje odgovara i stavovima koje sam autor iskazuje o svojoj stvaralačkoj zamisli.

Čini se da Perišić najveći rizik spram savremenog čitaoca preuzima s pripovedačkim glasom nazvanim Vjetropir. Ovaj pripovedač u prvom licu, koje zapravo i nije lice već bezlični entitet, predstavlja ironijski fokus romana. Ta linija otklona koja povest o Isi (Visu) raspolućuje i povezuje sa relativitetom vremena odnosi se koliko na prikazanu stvarnost paralelnih, narativnih poglavlja o nastanku *apoikije* – *kuće daleko od kuće*, toliko i na književnost samu. Lepršavost njegovog imena i analogni fragmenti njegovog monologa mogli bi da navedu na pomisao da je u pitanju neki zaigrani dobri duh književnosti za mlade, koji iz eolske ptičje perspektive navija za Kaliju, čiji je status glavnog lika pripovesti takođe pomalo upitan. Kalija – čije ime, kako autor napominje na samom kraju, pronalazimo na spomeniku iz 4. veka p. n. e. u nekoliko sačuvanih stihova o podvigu istoimenog grčkog junaka u borbi protiv Ilira – možda i prisvaja centralnu poziciju priče kroz jedinstvene odnose koje ostvaruje sa dva bića koja su duboko uronjena u istoriju civilizacije. U pitanju su jedna mačka (Miu) i jedan magarac (Mikro).

Kalija prolazi kroz neminovnu dijalektiku ljudske zajednice – od ropstva, preko kratkog i problematičnog perioda slobode, do novog ropstva koje mu nameće polis. Rođen kao rob, Kalija na bolan način spoznaje relacije sa svojim gospodarima. Te odnose mu posreduje Menda, robinja liburnskog porekla koja je svoju slobodu po rođenju izgubila nakon grčkog osvajanja liburnskog grada na današnjem ostrvu Visu. Pojam ropstva

nije prirodan i zato zahteva trud da se čitav poredak koji podrazumeva obrazloži i mentalno usvoji. Objašnjavajući dečaku nužnost datog ustrojstva sveta, Menda mu predočava da su bogovi hteli da neki ljudi budu rođeni kao gospodari, a drugi kao robovi.

Ipak, pitanje porekla ostaje sekundarno za povest. Kalijin otac, kako čitalac naslućuje, a kasnije kroz tekst i saznaje, zapravo je njegov gospodar, Sabas, vlasnik kuće u kojoj Kalija raste, a ujedno je i vlasnik ljudi koji u njoj žive. Međutim, ovaj podatak ne znači mnogo u celoj konstelaciji odnosa, izuzev što to srodstvo podupire i olakšava Kalijin beg iz Sirakuze, jer mu srodnici pronalaze istinski put oslobođenja od društvenih zakona. Između Kalije i Pigrasa, njegovog polubrata, zakonitog Sabasovog sina, zjapi nepremostivi jaz obespravljenosti prvog u korist drugog.

Život u Sirakuzi, jednoj od najmoćnijih grčkih kolonija, pod Dionisijevom vlašću prikazan je kao stalno potvrđivanje čvrste društvene hijerarhije koja ima svoje privilegovane: *gamoroje* – bogate i ugledne Grke, slobodne građane, koji su među prvim pristigli u Sirakuzu, svoje skorojeviće, kao i svog tiranina – zloglasnog Dionisija, populističkog vladara za koga je poznato da je osvojio niz gradova na Siciliji i osnovao najstariji grad na području Hrvatske – Isu. Da grčke kolonije nisu bile puke provincije na periferiji helenskog sveta potvrđuje i činjenica da je čuveni sofista Gorgija iz Leontine na Siciliji bio jedan od najuticajnijih učitelja retorike koji je u Atinu doneo nov, specifičan govornički stil, kao i najstariji priručnik iz ove praktične discipline nezaobilazne u bavljenju najznačajnijom građanskom dužnošću – politikom.

Poput duhovite ozbiljnosti i poetičnosti filma *Eo* Jiržija Skolimovskog iz 2022. godine – snimljenog iz perspektive jednog magarca i njegove samotne egzistencije – i *Brod za Isu* bi mogao biti štivo za gotovo svakog ko razmišlja o poreklu stvari i nasleđenim relacijama. Roman ima određenu dozu univerzalnosti u pristupu stvarnosti – nije reč samo o implementaciji egziperijevskog načela da se sve važne stvari vide isključivo srcem, što je aspekt koji bi ga mogao svrstati u književnost za mlade, međutim, evidentno je da bi veoma mladom čitaocu nedostajale neke kulturološke reference da opazi izvesne fine-se. U jednom intervjuu za *Nacional* iz 2024. godine novinar uporno skreće pažnju na činjenicu da ta zaigranost, lepršavost Vjetropira, komunikativnost jezika, kao i izbor deteta (koje kroz roman odrasta), mačke i magarca za trijadu glavnih „likova” kandiduju ovaj roman za mladalačko štivo, a Robert Perišić diskretno, ali odlučno, odvrća da ne postoji prepreka da knjigu čitaju mladi, ali da se sasvim dobro pokazala kao lektira sredovečnih čitalaca. Teško je oteti se utisku da je ta evidentna narativna „lepršavost” neka vrsta trika. Da li upadamo u zamku antropocentrizma ako kažemo da, kao što *Eo* zapravo nije film o magarcu, ni *Brod za Isu* nije roman o dečaku, mački i magarcu, ili, tačnije rečeno, mogao bi biti i to, ali pre predstavlja pokušaj da se ogoli sam pojam ljudskosti, njegova povest kroz istoriju čovečanstva, uz poseban osvrt na eksploatatorski odnos čoveka prema prirodi. Njegova slojevitost sadržana je u njegovoj jednostavnosti – u jednostavnosti pripovedanja u mediteranskom ozračju koje proizvodi neku vrstu ljeskanja značenja.

Naknadnu interpretaciju i pokriće za uspostavljanje imovinskih odnosa i dominaciju muškarca nad ženom, nad životinjama i drugim prirodnim resursima daje Aristot-

telova filozofija koja je, kako je u romanu istaknuto, istinska *filozofija polisa* – ona koja utemeljuje i održava koncept grčkog društva zasnovan na primatu interesa zajednice nad interesom pojedinca. Njoj, kao dominantnoj zapadnoevropskoj filozofiji, suprotstavljeno je tajno pitagorejsko učenje koje Robert Perišić provlači kao nit jedne moguće, neostvarene alternativne istorije čovečanstva, pre svega evocirajući Pitagorino uverenje da životinje i ljudi imaju istu dušu – *psihe* – koja se nakon smrti seli u drugo telo, čuvajući pri tome neke odlike svog identiteta. Pored toga, na osnovu sačuvanih zapisa, zna se da je među Pitagorinim sledbenicima bilo dosta žena, pominje se čak njih sedamnaest, što svakako protivreči Aristotelovom shvatanju da je „ženi ćutanje nakit”, kao i da priroda uvek nastoji da stvori muškarca, što dovodi do zaključka da žena nastaje omaškom. Ova antiteza u poimanju sveta nije izvedena s nametljivom erudicijom već utkana u finese odnosa među likovima. Liburnijsko društvo, koje Grci zatiču u okruženju Ise, svoje *api-okije*, nasuprot polisu, počiva na matrijarhatu i time iskušava poredak koji kolonizatori donose. Patrijarhat polisa ustanovljuje i podrazumeva ropstvo, a ropstvo, uprkos predstavama Helena, nije prirodno stanje, zato se mora uspostaviti i održavati silom. S druge strane, i sloboda je teško održiva. Kalija kroz svoj odnos sa mačkom, diveći se njenoj jedinstvenoj sposobnosti da bude savršeno prisutna u sadašnjem trenutku, bez ikakve primisli koja bi je odvlačila od samog postojanja, uviđa isto: ljudi nisu slobodni jer ne mogu da se oslobode znanja o prošlosti i strepnje pred budućnošću. Čak i ako su po zakonima polisa punopravni, slobodni građani, nečemu robuju i zato se kategorije ropstva i slobode ovde pounutruju. Dok roman počinje konkretnom slikom rizičnog bega jednog mladog roba i njegovim oslobođenjem od zakona, možemo reći da se završava u sagledavanju duboke neslobode svakog čoveka. „Ponekad mislim da čovek ima lance u glavi koji mu ukidaju prostor. Tu mu fizička sloboda ne može pomoći” (138).

Antropocentrični svet sofista takođe stoji nasuprot mističkom uvidu pitagorejaca, a Protagorino načelo iz 5. veka p. n. e. da je čovek mera svih stvari – koje jesu da jesu, koje nisu da nisu, ironični pripovedač Vjetropir posmatra kao izraz velike ljudske usamljenosti u nesaznatljivom kosmosu. Sa sofistima počinje antropološki period u grčkoj filozofiji – mnoštvo kosmogonija i nesaglasnih učenja o biću koja naporedo važe, dokazuju jedino da se o prirodi kosmosa ne može ništa pouzdano reći i da je saznanje bića čoveku nedostupno, te da on zato treba da se bavi praktičnom mudrošću i veštinama koje život u ljudskoj zajednici mogu da učini boljim.

Pored Kalije, u *Brodu za Isu* autor oblikuje još nekoliko likova koji su takođe prikazani u odnosu prema polisu, s jedne strane, i prema sopstvenoj prirodi, s druge. Najviše prostora Perišić daje profesionalnom vojniku Arionu čiju neobuzdanu agresiju polis koristi, dajući joj istovremeno savršen alibi – zlo učinjeno za opšte dobro nije više zlo – tako nekako funkcioniše paradoks kojim se Arion zaklanja od samorefleksije, međutim, ona ga ipak sustiže u momentu kada više ne može da se bori za Grčku. Drugi paradoks snalazi Teogena, lucidnog, fanatičnog graditelja, dodeljenog Kaliji za staratelja po zakonu porodičnog prava kod Helena. Teogen razmišlja i živi striktno u službi opšteg dobra – osmišljava arhitektonsku osnovu grada, premerava tlo, danonoćno radi na velikom gradilištu Ise i na kraju doživljava neku vrstu ostrakizma: polis ga osuđuje na progon-

stvo iz grada koji je sam stvorio. Tu je i Oikistes – vođa kolonističkog poduhvata i tajni Kalijin saveznik, uvek izložen proceni polisa i nezadovoljstvu gamoroja. Usputno je dat i Leonidas, sugrađanin koji u koloniji želi da se oslobodi nametnutog tereta nasleđene političke hijerarhije.

U poslednjem segmentu romana Kalija, građanin i porodičan čovek, više i ne liči mnogo na nekadašnjeg sebe. Njegovim životom upravljaju nove nužnosti. Kako sam to definiše, polis traži svoj porez. Životinje koje su ga naučile onome što nije mogao da nauči među ljudima ostale su udaljene u svojoj prirodi koju on sada može da posmatra samo sa distance. Mačka Miu, kao teritorijalno biće, nije bila spremna da zbog Kalijine porodice ponovo napušta svoje područje i zato je prestala da ga prati, mada je s njim doplovila sve do Sirakuze, magarac Mikro koji je do razbolevanja radio u izgradnji Ise, zadio bio je pošteđu i zaštitu od polisa.

Karakteristično je da Kalija gine u zaveri gamoja, nakon svog obrednog izveštaja na Diomedovom ostrvu, Palagruži, o sagrađenoj novoj apoikiji – Isi. Kalija govori suviše „nepatriotski”, on blagonaklono izveštava o mešanju i stapanju svetova Grka i varvara (Liburna) gde se Artemida i Latra paralelno poštuju, gde autohtone biljne vrste sa ostrva rastu zajedno sa onim prenetim brodovima iz Sirakuze. Kalija se suprotstavlja patrijarhatu koji nameće vlast nad „varvarima” i time stiće neprijatelje koje ne može da savlada.

Epilog romana donosi smrt svih aktera povesti izuzev, razume se, ironijskog pripovedača Vjetropira koji govori iz nadlične i nadvremenske pozicije. Robert Perišić na samom kraju vraća pažnju na faktografiju: arheološke iskopine povezane sa zasnivanjem antičkog grada Ise na Visu, a time, inverzno, upućuje i na sadašnjost koja ima dobru šansu da nikada ne bude dostupna nekoj budućoj arheologiji. Svet kakav poznajemo još uvek se, kao u liburnskom shvatanju šume, drži na mističkoj saglasnosti i održanju velikog sistema. Ostaje neizvesno dokle.